

FATABUREN 1968

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1968

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1968

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson ·
Christian Axel-Nilsson

Redigerad av Ernst-Folke Lindberg

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1968

Pärmens färgbild: »Tidsreportage. La béguine.» Detalj från oljemålning av Otte Sköld, 1931. Moderna Museet.

Världsklassiker och svensk vardag Ett strövtåg på litteraturmarknaden

Hur fjärran 20-talet ligger i de nu ungas medvetande framgår av att camp-gränsen då detta *skrives* redan löper ungefär vid tiden för andra världskrigets utbrott: det är för dagen 30-talets moder och seder som lyftes upp ur löjlighetens mörker till en kort och tvetydig renässans. Då detta *läses* går gränsen kanske redan ännu längre in på nuet.

Men den som med historikerns öga gör ett flyktigt svep över detta gamla 20-tal, har fritt val mellan den tesen att sagda skede i mycket är snarlikt vårt eget, och den motsatta, att villkoren är i grunden förändrade. Båda meningarna låter förfäktas sig, alltefter det urval av tidsföreteelser man gör. Jag skall först peka på några samhällsfaktorer, vilkas betydelse grundlägges just under tjugotalet och där kontinuiteten är iögonenfallande. Liksom redan 1920-talet om än tveksamt anlitat just de fysiska samfärdsmedel som vi anser karakteristiska för vår egen civilisation, kan man konstatera att också masskommunikationen av tanke- och känslöimpulser är under rask utveckling. Under samma skede då bilen blir allt vanligare på vägarna och då flera kommersiella flygföretag grundas, startar Radiotjänst sin verksamhet (1925) som snabbt skjuter fart; mottagligheten för det artificiella ljudet var i viss mån beredd genom

grammofonen, vars stora roll i den folkliga kulturen vore värd ett studium. Rundradion blir genast ett medium också för estetiskt inflytande. Av Gunnar Hallingbergs skrifter erfår man hur snabbt radioteatern kommer i gång både med att överföra den konventionella scenens produkter och att stimulera radiodramatik av en typ som tar tillvara mediets speciella egenskaper; Per Lindberg är här det första stora namnet.¹

Radion och stumfilmen monopoliserar, kan man säga, var sitt av de högre sinnena, först ljudfilm och TV vänder sig till öga och öra i samverkan. Det är en paradox att 20-talets film – kanske särskilt den svenska – är så *litterär*, trots att den inte kan ge röst vare sig åt den talade repliken eller berättarens reflexion. Man kan undra, men det är för sent att få något besked, vilka människor det var som tog emot Gösta Berlings saga, Ingmarssönerna, Herr Arnes penningar, Körkarlen och många andra Lagerlöf-verk på kinematograferna. Vann Sjöström och Stiller nya vänner åt Selma Lagerlöfs konst, en publik som ej kommit sig för att läsa hennes böcker? Det lär finnas moderna uppteckningar av hörsägner om det fasansfulla dråpet på prästen i Solberga, där berättelsen visar sig färgad inte bara av Selma Lagerlöfs ro-

man utan till och med av den film som byggdes på romanen. Så sluter sig cirkeln: folktraditionen förnyar sig ur den konstdikt som den själv har givit upphov till. Däremot måste man säkert räkna med att många av Selma Lagerlöfs reguljära beundrare höll sig borta från hennes program på biograferna. Alldeles oavsett innehållet gällde film på sina håll såsom något suspekt. Synd? Nej, kanske inte synd men något som man gott kunde vara utan.

För den svenska pressen var 20-talet en stor tid. Med avseende på sin absoluta numerär passerade den sin kulmen 1919, då Sverige hade 235 dagstidningar. Krisåren knäckte några av dem, men siffran sjönk under hela decenniet aldrig under 220. Nu är den inte mer än ungefär hälften så stor. Detta enligt den statistik som Sven Tollin upprättat.² Till tidningsdödens faktum är givetvis att erinra, att koncentrationen till färre enheter inte behöver medföra en sänkning av det dagliga antalet tidningsexemplar. 1967 uppgick detta enligt TS till 4 273 400, vilket – nedläggningarna till trots – betecknar en ökning på 126 000 exemplar i förhållande till föregående år. Av överlevande dagstidningar som existerar i Stockholm 1967 kom det sammanlagt ut mer än 1,5 milj. ex. om dagen, vilket är det tredubbla mot den samlade produktionen av hela tio tidningar i mitten av 20-talet. De cirka 450 000 exemplaren då representerar likväl ett enormt lässtoff. Redan 1922 gjorde Ruben G:son Berg den lätt kuriösa beräkningen att ett visst nummer av Svenska Dagbladet (1 febr. 1922) med sina 22 000 rader och 750 000 bok-

stäver mer än väl motsvarar hela omfånget av Gösta Berlings saga.³ Ett viktigt inslag i 20-talets press liksom sedan i 30-talets är de stora och påkostade bilagorna, särskilt de söndagliga. De utvecklades raskt till ett betydelsefullt litterärt forum, vars räckvidd långt överträffade de litterära tidskrifternas. De otaliga landsortstidningarna under 20-talet hade naturligtvis ofta en mycket blygsam spridning liksom också ett ganska torftigt innehåll. Såsom betydande räknades en upplaga på cirka 12–15 000 ex.

Av särskild vikt ur folkläsnings synpunkt är, att veckopressen är etablerad i stor skala redan på 1920-talet. De följande sifferuppgifterna vilar på vederbörandes självreklam i Svensk annonstaxa och är därför osäkra, men de torde knappast vara helt missvisande. I decenniets mitt (år 1926) uppgår Allers en försäljning av inte mindre än 384 000 ex. per nummer, medan Allt för Allas upplaga är 300 000, Husmoderns 245 000 och Lektys 125 000 ex. De först nämnda siffrorna skulle även nu vara aktning svärda: 1967 är det enligt TS (bortsett från konsumentorganen Vi och ICA-kuriren) bara en enda publikation som kommer över 400 000 ex. (Året runt). Denna gräns passerade f. ö. tidningen Hela Världen redan 1931 för att dock sedan tappa terräng. Emellertid ska det tilläggas, att 60-talet uppvisar en långt större bredd i populärpressens utgivning, det är mycket fler publikationer som når upplagor på 2–400 000 ex. Den koncentration till färre och större organ som skett inom dagspressen har ingen motsvarighet inom veckopressen. I sin undersökning av svensk populärpress kan Gö-

1. Allt för Allas mycket litet sofistikerade seriefigurer hälsar det nya året 1926, ett gott år i tidningens historia.

ran Albinsson konstatera en total ökning av antalet köpta exemplar från 81 milj. vid basåret 1931 till 264 milj. år 1959.⁴ TS räknar för 1967 med att 36 populärtidningar tillsammans har en upplaga av 5 827 800 ex. per utgivningsdag.

Att veckopressen var en makt redan under 1920-talet och framstod som en allvarsam konkurrent till boklitteraturen åtminstone på längre sikt, kan man också utläsa av K. O. Bonniers redogörelse för motiven till den stora affär som han avslöt med Erik Åkerlund 1929, varigenom en rad av de mest spridda veckotidningarna bytte ägar.⁵

Konkurrensen i fråga ska då inte nödvändigtvis fattas så att den högre kvaliteten (böckernas) hotas av den lägre (veckotidningarnas). Populärpressen under 20-talet hämtar själv sina litterära anspråk från den erkända litteraturen, vars företrädare i betydande utsträckning medarbetar också i veckotidningarna. Att koloreringen ännu är relativt sparsam, bidrar kanske till att 20-talets veckopress i allmänhet gör ett sobrare intryck än 60-talets. Då Vecko-Journalen i en reklamkampanj som bedrivs i dagspressen 1926, utverkar smickrande rekommendationer från den ena efter den andra av Svenska Akademiens ledamöter, är det lika mycket tecken på tidningens ambitioner som på den statusroll som akademien vid denna tid fyller.

Den ledande veckopressen gör alltså decenniet igenom aktningvärda ansträngningar att hålla jämna steg med den seriösa litteraturen åtminstone i dess mer lättillgängliga uppenbarelser. Ett stort kliv på smakförsämringens väg togs med tidningen Hela Världen, som startade i slutet av 1928 och som nämnts fick en lavinartad framgång på programmet »sanna berättelser ur livet». Läsekretsen uppmanades att sända in eget erfarenhetsstoff som sedan bearbetades av redaktionen. De karamellsöta omslagsdamerna utgjorde också ett verkamt lockbete: »Liknar ni denna flicka?» Andra listiga grepp om läsaren hade populärpressen onekligen utprovat redan tidigare under 20-talet. Erik Åkerlund hade ett rikt utvecklat sinne för publikknipande initiativ både inom och utanför den rena journalistiken. Dit hörde t. ex. hans stora pristävlingar, Allt för Allas biltävlan över

hela södra Sverige eller Vecko-Journalens tilltag att hylla vår nuvarande konung, då han återvände efter bröllopet med lady Louise Mountbatten genom att låta läsekretsen plocka glossor med minst tre bokstäver ur ordet *Kronprinsparet*. En viss intellektuell anstrykning vidlåder onekligen evenemanget: ett par språkvetenskapsmän garanterar att det går rätt till, och en filosofie doktor leder det segrande laget som släpar samman mer än 104 000 ord! Men vi står, undersåtligheten till trots, inför ett till sin anda helt modernt, demokratiskt *jippo*, för vilket alla tidigare kronprinspar i Sveriges historia skulle ha betackat sig.

Om alltså populärpressen överraskar tillbakablickaren både med sitt stora läsarunderlag och med sina delvis betydande ambitioner, är det ändå klart, att förutsättningarna för en fruktbar kontakt med kvalificerad litteratur fanns hos en proportionsvis mycket ringare del av befolkningen på 20-talet än nu. Flera av de klassiska hindren är visserligen redan vid det laget undanröjda. Läskunnigheten är sedan länge allmän egendom. Arbetstiden är numera för stora kategorier t. ex. av industrianställda nedbragd så, att det finns utrymme för läsning. Offentliga bibliotek sörjer för att också de mindre bemedlade har tillgång till böcker, åtminstone om de bor i tätorter. Det stora hindret är först och främst underskottet i bildning, nämligen i faktakunskaper att associera till, i emotionell erfarenhet, i förtrogenhet med språkets valörer. Vad som idag kan kallas en bildningspyramid med mycket flack stigning hade den gången mer likhet med en avsatsvis smalnande, hög skorsten på

en låg, bred byggnad. Det var år 1926 inte mer än 2,5 % av hela årsklassen 17-åriga svenskar som börjat på gymnasium o. l. medan motsvarande procenttal 1968 (för gymnasium + fackskola) är cirka 45!⁶ Det är visserligen inte *samma* bildnings-tröskel som passeras av bortåt tjugo gånger fler nu än för fyrtio år sedan: det nya gymnasiets fordringar är väsentligt mindre exklusiva än 20-talets. Men det är å andra sidan att märka, att 1968 de ojämförligt flesta av de 55 icke-gymnasiala procenten följt med ända fram till och med det nionde skolåret, medan det 1926 bara var en ringa del av de 97,5 % som fått någon som helst utbildning utöver folkskolans obligatoriska sex klasser.

Nu kan ju ingen mena något så enfaldigt som att bara folk med studentexamen kunde skriva resp. läsa sådana böcker som brukade förekomma på 20-talet. Ivar Harrie har väl taligt erinrat om ett par kulturbärande kategorier utanför det skikt som åtnjutit den högre skolbildningen. Den ena är den stora hären av kvinnliga läsare, rekryterad bland yrkesverkssamma såväl som hemmafruar, i allmänhet människor utan studentexamen på grund av den könsdiskriminering som länge de facto rått i den högre skolbildningen. Efter kärnan i denna grupp talar Harrie och säkert med rätta om existensen av en särskild lärarinnekultur.⁷

En annan kategori är den som Harrie kallar de nya intellektuella, nämligen autodidakter framför allt ur arbetarklassen, passionerade kulturkonsumenter och i några fall också kulturskapare. Medan det finns anledning tänka att den först utpekade lä-

sargruppen i sin allmänna orientering och sitt bokval följer kritikerna i de borgerliga tidningarna, kan man vara tveksam om det bokläsande skiktet i vad som senare skulle kallas socialgrupp 3. Finns det kanske där en självständig socialistisk kultursyn med ett autonomt estetiskt intresse (eller inget alls)? Är litteraturvärlden på så sätt kluven efter någon sorts ideologiskt snitt? En nyligen framlagd undersökning av Jonas Åkerstedt om kulturpolitiken inom arbetarrörelsen med tyngdpunkt på ABF ger härvidlag en del hållpunkter.⁸ Först och främst är det tydligt att skönlitteraturen intar en helt dominerande plats inom ABF-biblioteken och spelar en mycket stor, fast sjunkande roll i cirkelarbetet; vid 20-talets början är denna verksamhet till 40 % ägnad åt skönlitterära frågor.

Ture Nerman ondgör sig – ehuru själv poet – över detta förhållande. Han är i Åkerstedts revy den som ivrigast varnar mot det bildningsarbete som bedrivs under borgerlig ledning och/eller syftar till att insmyga borgerliga tänkesätt hos deltagarna. Bildningsarbetet måste vara ett led i klasskampen, inskräpper Nerman och pekar som ett mönster på Proletkult, en kulturorganisation som gör sig gällande i Ryssland under de första kommuniståren. Bildningens funktion i det politiska arbetet såsom en hävstång i socialismens tjänst framhålles genomgående, också av andra enskilda debattörer liksom i parti- och föreningsdeklarationer. Men lika vanligt är det individuella motivet: att bildningen tjänar den personliga utvecklingen, karaktärsdaningen osv. Med denna grundsyn blir det naturligt att erbjuda

studieplaner och föreläsningsserier om Tegnér och om Fröding likaväl som om sociala motiv i samtidslitteraturen, om H. C. Andersen och Thoreau likaväl som om Dostojevskij eller Jack London.

I ABF-biblioteken är under perioden 1910–30 Strindberg och London namn som överlägset distanserar alla konkurrenter. Mot periodens slut vinner Upton Sinclair plats i denna tätgrupp och blir därmed ett nytt vittne om den sociala indignationsromanens grepp om det läsarskikt som det nu är fråga om. Eljest är fältet väl blandat: så olika diktare som Ola Hansson, Hamsun, Anatole France och Selma Lagerlöf befinner sig bland de tio toppnamnen. När man påträffar också Heidenstam aktningvärt placerad och till och med föremål för en studieplan (1920) misstänker man, att de motsättningar som Strindbergsfejden lade i dagen kanske inte gick så djupt som det antagits utan styckevis kan reduceras till agitationsnummer.

På försök vill jag hävda att det litterära 80-talet med dess samhällskritik, dess ifrågasättande av auktoriteterna på olika områden och dess friska nappatag med tidsfrågorna givetvis står för det grundläggande inslaget i arbetarklassens bildningssyn men att 90-talets kulturidealism med dess väsentligen estetiska färgning också den satt varaktiga märken. I lärarinnekulturen är dess spår ännu långt djupare. Jag får avstå från en argumentering för denna tes och nöja mig med att utan kommentar peka på några element som varit med om att forma detta som kunde kallas en frisinnad okonfessionell enhetskultur, i vilken människor med avsevärt olika ekono-

miska och politiska åsikter kunnat mötas. Ellen Key och hennes »skönhetslidelse» tänkt som en drivkraft både i den individuella fulländningen och i det samhälleliga arbetet. Konst för alla, konst i skolan, konst i hemmen. Hemslöjden och ansvaret för de praktiska nyttotingens sköna utformning. Vackrare vardagsvaror. K. E. Forsslund. Skansen och hembygdsvården. Ungdomsrörelsen. Dalarna som svenskt ideal. Gamla svenska städer. Tant Brun och småstadens ande. Elsa Beskow. Natanael Beskow. Fromhetsarvet och en ny livstro. Tagore, Wells och Pär Lagerkvist. Vilhelm Ekelund. Nordiskt och klassiskt.

Det är mot en fond bestämd av bl. a. dessa inslag som 20-talets svenska litteratur spelas ut och tas emot. Publiken är som redan sagts starkt begränsad men förenad av en ganska enhetlig grundsyn. Skönlitteraturen har ett högt symbolvärde och det finns inget artikulerat kulturbegrepp som vill avvara den. Ännu existerar ingen självvärdig massmediakultur eller popkultur med egna värderingar. I dag är det som bekant annorlunda med stora opinioner som fränkänner dikten betydelse för andra än specialister eller som accepterar den som medel för politisk påverkan, eljest icke. Också inom litteraturvärlden själv går dikena djupa mellan olika läsargrupper som har helt skilda krav på dikten och synpunkter på dess funktion. Splittringen utesluter inte, att en i tid och rum lokal konformism gör sig gällande, från månad till månad, från miljö till miljö. Det är märkvärdigt att från upplevelsen av denna rastlösa åsiktsförbrukning vända sig till 20-talet, då det trots att de politiska och sociala

motsättningarna inom landet var så mycket häftigare, ändå tycks ha rätt enighet om en rad fundamentala värderingar, bland dem den av litteraturen. Fråga är om diktens principiella rang varit lika obestridd någon gång vare sig förr eller senare. Som ett vittnesbörd om dess prestige pekar jag på den plats den åtnjuter i dagspressen. Skribenter som Fredrik Böök, Torsten Fogelqvist och Erik Hedén är förstaplanskrafter var i sin tidning och sörjer för att dikt och humaniora regelbundet står på dagordningen. Den litterära essäistiken upplever samtidigt sin glanstid på bokmarknaden; det skrivs också gravallvarliga monografier över obetydliga författare, och de framkallar i sin tur enorma artiklar i dagspressen.

Den plats som litteraturstoffet disponerar i tidningen är mätbar och kommer väl också i sinom tid att bli mätt. Hur stor plats detta stoff sedan upptar i hur många människors kulturella medvetande är däremot i efterhand oätkomligt, och man är hänvisad till allmänna intryck och minnesbilder. Jag tolkar dessa ungefär så, att det åtminstone under åren kring decenniets mitt råder ett ganska harmoniskt förhållande mellan litteraturspelets olika parter. Mot slutet av decenniet börjar det höjas nya signaler, som kan förnimmas som missljud. De kan också hälsas som hoppingivande livstecken. Ty om en följsam publik sluter sig kring de författare och tar emot de böcker, som deras favoritkritiker valt åt dem, framstår detta ur en synpunkt sett såsom en idealisk litterär trafik. Men det är uppenbart att här ligger en risk, nämligen att den välformade kedjan sluter sig kring

idel tomhet och rutin. Problemet gäller förnyelsen. Hur går det om en part gör ett utbrytningsförsök? En läsargrupp som tröttnar, en kritiker som begär något annat än det vanliga, en författare som prövar nya vägar. Eller hur går det om inga sådana ansatser alls förekommer? I en mycket stabil litterär situation avvisas de flesta kritiska motrörelser, kanske så spårlost att först ett mycket ingående studium upptäcker dem. I en labil situation såsom den närvarande har däremot varje utspel sin chans.

Naturligtvis är inte enhetligheten i 20-talets litterära bild komplett, då vore den outhärdlig. Det finns en rad avvikelser från standarden, både konstnärliga och idémässiga: Birger Sjöbergs paniska diktning i *Kriser* och *kransar*, den dramatiska expressionismen i Hjalmar Bergmans *Spelhuset* och den lyriska hos den unge Ebbe Linde, den metafysiska fantasin i *Det eviga leendet* eller det primitivistiska jag-flödet i *Glöd*, den filmatiska tekniken i *Kommentar till ett stjärnfall*, de mot borgerlighet och idyll upproriskas tongångarna i Victor Svanbergs *Clartékritik* vid årtiondets mitt osv.

Men ingenting av detta sätter den litterära normaliteten i gungning. Det mesta av det uppräknade föres åt sidan såsom omoget eller överdrivet, excentriskt, kanske sjukligt, i varje fall utan framtid i sig. Det är påfallande, att det inte finns något forum som tar sig an de nya experimenten. År 1920 kom det några rätt beskedliga, populärt hållna nummer av en tidskrift som hette *Vår nutid* och där man mötte bl. a. de okända namnen Rudolf Värnlund och Eyvind Johnson. Men eljest kan Åke Runnquist icke

rapportera någon enda radikal litterär tidskrift i Sverige under hela decenniet förrän med *Tidens magasin* 1928; så mycket fler blir det under 1930-talet.⁹ Det går, kan man tillägga, mycket livligare till i Finland. Mottagligheten, den relativa mottagligheten där för det nya måste sammanhånga med att befrielsen från Ryssland och inbördeskriget hade skakat sönder många av de invanda livsformerna och gjort sinnena beredda för något annat.

Signifikativt för hur litet den litterära opinionen i Sverige tål, är den mistrogna attityd som inte bara Böök utan också andra kritiker visar mot Hjalmar Bergman. I likhet med Pär Lagerkvist hade 20-talets Bergman sina både till konstviljan och till livskänslan mest utmanande verk bakom sig. Det ansikte han nu visar upp är vänligt, tidtals rent av fryntligt. Ändå tröttnar inte kritiken på att förehålla honom det bisarra och fantastiska i hans berättarkonst. På honom passar inte det attribut som enligt Gunnar Qvarnström är honnörsordet framför andra i tidens kritiska vokabulär: *frisk*.¹⁰

För en sen eftervärld är Pär Lagerkvist 1920-talets dominerande gestalt. För decenniet självt, åtminstone om man ser till dess reaktioner i stort, är det i stället Selma Lagerlöf! Varje år kommer det nya upplagor av 6—8—10 nummer ur hennes produktion. Ett par gånger under årtiondet är det nyutkomna verk av Selma Lagerlöf som når de högsta försäljningssiffrorna under säsongen, så 1925 då *Charlotte Löwensköld* säljs i 23 000 exemplar, så 1928 då *Anna Svärd* går ut i 20 000. Ett av åren dess emel-

VÄRLDS LITTERATUREN DE STORA MÄSTERVERKEN

Valda av Fredrik Böök

Under medverkan av

Per Hallström och Martin Lamm

2. 20-talet upplevde många stora litterära företag, inte minst i klassikerbranschen. Förridare för det mest ambitiösa i den vägen, vilket kom att omfatta 50 kompakta volymer, var denna heroiska, apollinska figur av Torsten Schonberg.

lan är det en annan 90-talist som vinner bestseller-kransen, nämligen Karl-feldt med Hösthorn som 1927 når den för en diktsamling häpnadsväckande upplagan av 17 000 exemplar.¹¹

Mittfigurer under 20-talet är förstås eljest berättarna av Hjalmar Bergmans generation. 10-talisterna är lika mycket 20-talister och flera av dem kommer ju även att sätta sin prägel på de följande decennierna. Någon för 20-talet karakteristisk ny berättargeneration kan man inte urskilja, endast enstaka förelöpare sådana som Rudolf Värnlund, Eyvind Johnson och Vilhelm Moberg. Om proletärdiktning började det talas redan under 20-talets första år (Vetterlund, Stef-

fen). Anledning hade det funnits länge om ock i ringa mängd, och kategorin tillväxer i själva verket endast sparsamt under 20-talet. Den verkligt genomgripande breddningen av basen för författarkårens rekrytering sker inte förrän under 30-talet, och det är också först då som – socialt sett – nytt erfarenhetsstoff i stor skala dras in under litterär bearbetning.

Det är nämligen inte genom nytt socialt material som en Eyvind Johnsons 20-talsproduktion är viktig utan dels med dess djärva psykologiska framstötter i Freuds riktning, dels med dess nya artistiska grepp, till vilka bl. a. Proust och Joyce givit impulser. Eyvind Johnson är redan tidigt europeiskt inriktad. Det är en paradox, att autodidakten trots det primära underläget i språkkunskaper o. dyl. tycks ha haft lättare att få kontakt med vad som försiggick i det litterära Europa än många av hans akademiskt skolade generationskamrater eller äldre kolleger hade. Förklaringen är väl i hans som i Artur Lundkvists fall, att de inte från barnsben växt in i litterära konventioner som det först gällde att frigöra sig ifrån. Härtill kommer, att de med färre förutfattade meningar och inrotade levnadsvanor stod inför det splittrade, slitna och febriga Europa.

Det fanns i decenniets svenska kulturvärld en viss benägenhet att vända detta samma Europa ryggen. Tendensen är visserligen långt ifrån entydig. Tanken bakom Nationernas förbund vann starkt gehör i svensk vänsterpolitik, sådan den formades av Branting och hans arvtagare. Ett av decenniets märkligaste evenemang var det stora ekumeniska mötet i Uppsala 1925. Eller på en annan arena: nöjes-

livet industrialiserades i allt raskare takt efter internationella signaler. Den of-fentliga sällskapsdansen hade slagit helt igenom och amerikanska säsong-företeelser överfördes till Sverige med en snabbhet och styrka i reaktionen som var något nytt. 1922 kommer jazzen till vårt land och sätter genast märken också i dikten. Karlfeldt mullrar hotfullt i Hösthorn:

Du dansar, bleka ungdom, sorgset låta
din ukulele och din saxofon.

Men Alf Henrikson replikerar i dikt-boken Jazzrytm samma år (1927), att *hans* sångmö varken är av Pinden eller av Pungmakarbo:

Där jazzen går över bonad parkett
och rytmerna dunka och blandas
med larmande struntprat och flick-skra-
kratt till ett,
där lever min sångmö och andas.

Trots den svenska filmens fram-gångar är otvivelaktigt huvudmassan av vad biograferna visar av amerikanskt ursprung. Översättningslitteraturen ha-de sedan länge varit dominerande i den vittra bokutgivningen och häri uppvisar skedet ingen större föränd-ring. En undersökning av Sten Tor-gersson ger vid handen att av prosa-utgivningen under 20-talets senare år översättningarna upptar 55—60 %; på t. ex. 300 översättningar går ca 240 svenska original. Det amerikans-ka inslaget på bokmarknaden har som väntat stigit kolossalt i jämförelse med den tidigare undersökningsperioden på 90-talet. De engelsktalande kulturom-råderna tillsammans ger fyra gånger så mycket stoff till översättning som den närmaste konkurrenten, vilken är den franska litteraturen, tätt följd av den

tyska. Översättningarna från engelska dominerade redan under 90-talsperio-den men var dock blott 2 2/3 gånger fler än tyska, som den gången kom närmast.

Huvuddelen av översättningspro-duktionen tillhör den enklare förströ-elsebranschen. Bevakningen av den kvalificerade utländska litteratur-marknaden är under 20-talet ganska nyckfull. Tankesystem av en Freud eller Spengler om människan och kul-turen bearbetas väl av idékritiker som Landquist och Olle Holmberg, men något intresse för den nya dikten i egenskap av ny finns varken hos Böök eller Fogelqvist; det är för mycket begärt att de på estetiska grunder skulle ha varit lockade av t. ex. Joyce eller Eliot. Större mottaglighet för det nya visar Anders Österling, som för Bonniers räkning redigerar den s. k. Gula serien under decenniets sista år och in på 30-talet. Här utges bl. a. Proust, Duhamel, Bernanos, Martin du Gard, Lawrence, O'Neill, Sher-wood Anderson och Isaac Babel. En annan flitig introduktör särskilt av anglosachsiskt stoff är Sten Selander.

Då så pass många fönster hålls öppna eller öppnas, kan det tyckas orimligt att insistera på en isolationis-tisk tendens i det litterära 20-talets hållning. Förmodligen är det riktigare att tala om ett avancerat växelspel mellan svenskt och främmande, ofta hos en och samma person. Det är i så fall åter en parallell till 90-talet. I Bööks livsföring illustreras förhål-landet av långa utfärder och hemfär-der, och Fogelqvist kan sammanfatta denna dialektik i sin boktitel På resa och rot. Fredrik Böök färdas kring »Europas brandplatser» och skriver

mängder av artiklar om kontinentalt och engelskt stoff. Han gör också historiska översikter över fransk, tysk och engelsk litteratur för Bonniers allmänna litteraturhistoria. Men den djupaste frågan i hans 20-talsproduktion går nog ändå på annat håll. 1923 utger han en bok som det kan vara särskilt motiverat att erinra om i denna publikation, nämligen en monografi över Artur Hazelius. Det är ett beställningsarbete och bär spår därav; den har närmast karaktären av »life and letters». Det kanske minnesvärdaste är ett finstilt motto till det kapitel, där författaren berättar om hur språkmannen och rättstavningsivren Hazelius växlar över till att börja samla gamla bruksföremål: han går »from sounds to things». Böök själv fängslades väl mer av dem som i ord åter-skapar den livsform som Hazelius ville illustrera med materiella medel, alltså folk som Nicolovius, Sam. Ödmann, Petrus Læstadius, Henrik Lilljebjörn eller Minnenas Geijer. Mycket programmatiskt ger han en studiesamling från 1922 titeln »Svensk vardag». Det var under åtminstone några år kring 20-talets mitt Fredrik Bööks signatur och formel, i full geografisk skala gestaltad i färdeboken från 1924 *Resa i Sverige från Smygehuk till Pajala*. Men till saken hör att denna vardag målas upp med abandon och festhumör.

En av essäerna i den nämnda boken handlar om den av Böök omåttligt uppburne Fredrik Cederborgh; porträttet av denne växer till formatet av en hel bok 1925. Vid det laget har Böök också funnit den diktare som inkarnerar Cederborgh i nuet genom att teckna sin samtids småstads-liv med raljant vänlighet och en outröttlig,

humoristisk fabulering. Böök är mycket fängslad redan av Fridas visor. Han uppfattar inte, och därtill hade också fordrats en nästan övermänskligt skarp hörsel, den oroston som går igenom boken och som Gunnar Axberger med stöd av diktarens senare utveckling och av material utanför samlingen frilagt och så att säga förstärkt. Böök hälsar i stället i Fridas visor ett vittnesbörd om den trygga begränsningens lycka och utnyttjar boken till en kulturpolitisk deklaration av innebörden att »det mänskliga livet skulle vara ödsligare och fattigare, om denna enkla värld ginge under; i en tillvaro, där allt är satt i fråga, där Europas framtid och folkens öde står på spel, måste det finnas några vär med fast mark och rosor i solen».¹³

Detta motiv fördjupas än mer vid läsningen av Kvartetten som sprängdes 1924. Också den emottages som en bok av det slag som tiden behöver i sin splittring och vilshenhet. Beundran stiger till apoteos då Kriser och kransar föreligger 1926. Böök är trofast, visserligen mindre mot idéer än mot människor; hans känsla för Birger Sjöberg består provet. Fast han naturligtvis i grund och botten är djupt främmande för diktionen i Kriser och kransar, accepterar han den såsom den för Birger Sjöberg nödvändiga uttrycksformen.

Kriser och kransar är ett förtvivlat nej till den svenska vardagen och dess trygghet, som befinnes falsk. Så mycket bättre höll sig andra poeter inom programmet; så Stockholmsintimisterna med Lindorm i spetsen, så den skånska skolan, där Gabriel Jönsson var det främsta nya namnet. En rad målare odlar som bekant samma in-

FRIDAS BOK

Ord och Toner av Birger Sjöberg

Småstadvisor om Frida och Naturen om Döden och Universum

Stockholm Albert Bonniers förlag

3. På omslaget till Fridas bok (1922) har Högfjeldt placerat in Frida och hennes vän i en ram av fantasi-
rokoko. Artisten karikerar naiviteten hos det älskande paret litet mindre ömsint än vad poeten gör.

tima, lågmälda konstnärskap, folk som Jolin, Otte Sköld och Fougstedt. Vardagstenen hade en klang av lärsång hos Österling, av kammarorgel hos Silfverstolpe och av cykelbudets urbana visslingar hos Selander. Men det finns mer avvikande variationer. En är den naivistiska, den målmedvetna konstlösheten långt borta från allt raffinemang. 20-talet prövar det alternativet både i konst och litteratur. Man kan tänka på Bror Hjorths skulpturer med deras drastiska förenkling och på målerier av Hilding Linnqvist eller Gideon Börje o. a. En motsvarande litterär stil är det efter

vad särskilt Hans Granlid visat, som Pär Lagerkvist anslår i Gäst hos verkligheten.¹⁴ I en subtilare form finns den också i hans 20-talslyrik, i Den lyckliges väg och Hjärtats sånger, med dess sparsamma ordförråd, dess trevande, ofta ofullbordade meningsbildning, dess skygghet för det utsökta mycket mer än för det banala. Jämförelsen mellan Pär Lagerkvists konstvilja och Linnqvists eller Axel Nilssons eller Eric Hallströms förekom redan i samtiden. Ett motsvarande perspektiv på Fridas bok anlägges också mycket tidigt, nämligen av August Brunius i en uppsats med den programmatiska titeln »Något om 'naivismen' och Fridas bok».¹⁵

Ett sammanförande av Pär Lagerkvist och Birger Sjöberg måste ju genast förses med reservationen, att det hos den förre saknas all den rekvisita, som gör Fridas visor till en poetisk bilderbok över svensk småborgerlig miljö vid 1900-talets början. Men inte heller det lyriska språket i Fridas visor och det i Hjärtats sånger röjer någon överväldigande likhet. Skillnaden, som Brunius aldrig berör, är den mellan begreppen *naiv* och *naivistisk*, n. b. hela tiden gällande en konstverkan; jag diskuterar inte graden av ursprunglighet i personlig mening. Genom införandet av den fiktiva figuren Fridas vän uppkommer det hos Sjöberg ett dubbelperspektiv, som alldeles saknas i Pär Lagerkvists lyrik (däremot finns det i t. ex. Dvärgen). Därmed anmäler sig Fridas visor också i ett annat sammanhang än med den naiva/naivistiska vardagspoesin. De visar sig — visserligen på långt håll — befryndade med den pastischkonst, det indirekta, av andra konstarter och

av äldre stilar influerade artisteri, som är något för 20-talet rätt karakteristiskt. Draget är förstås lättast att avläsa i konsten och ännu mer i konsthantverket t. ex. i möbel- eller boktillverkningen eller i fasadarkitekturen, där äldre mönster eller motivelement ofta med stor elegans attrapperas. Det är mot denna estetiska hållning som funktionalismens talesmän inom kort skall gå till storms. I en Frans G. Bengtssons ungdomsvers har attityden sin litterära motsvarighet. Den odlades intill virtuositet av de lärda och kvicka bidragsgivarna till studenttidningarnas vittra spalter, kanske särskilt till Lundagård.

Klassicismen kan ses som ett uttryck bland andra uttryck för denna stilsträvan, fast drivkrafterna bakom den naturligtvis också är andra, moraliskt och konstnärligt. Konserthuset i Stockholm och byggnaderna kring Götaplatsen i Göteborg står kvar som vittnesbörd om 20-talets arkitektoniska klassicitet. I mindre varaktig materia och även i mindre allvarsamma former manifesterade den sig i den lek- och charmfulla utställningen i Göteborg 1923. På ordkonstens fält är det lättast att belägga den klassicerande tendensen i anknytningen till antik myt, historia eller litteratur. Under 20-talet — knappast senare — var sådana allusioner naturliga över hela fältet. Erik Hedén var klassiskt skolad, och det präglar hans författarskap i en grad, som måste kommit många av hans läsare i Social-Demokraten att känna sig utanför. Det är tänkvärt att arbetarrörelsens ledande kritiker finner det i sin ordning att ge några klippböcker namn med en så exklusivt lärd klang som Eros och

Polemos eller Eris och Himeros. Men Hedén är inget unikt fall. Samma aristokratiska klassicism företräder t. ex. Arthur Engberg i sin publicistik i den socialdemokratiska pressen. Det är då mindre förbluffande att Stridsberg eller Järte som skriver i borgerliga tidningar har lika höga anspråk på sina läsares bildning.

Att utan statistik säga något generellt och hållbart om förekomsten av klassiska motiv och formdrag i den skönlitterära produktionen är nästan ogörligt. Men en poet av något äldre årgång som Bertil Malmberg och debutanter som Hjalmar Gullberg och Sigfrid Lindström har dragningen åt klassiska motiv och likaså strängheten i formen gemensam. Sin stora klassicistiska insats gör ju dock Gullberg först under 30-talet med de dramatiska översättningarna.

»Det är ur stilbrytningar, ur olika stilars upptäckt av varandras skönheter och ur deras bröllop, som nya levande enheter gå fram med frisk och säregen fägring.» De orden från 1923 tolkar en av tankelinjerna i 20-talets estetiska värld, men det är också en av de linjer som förbinder denna värld med 90-talet. Den som faller orden är Heidenstam, och alldeles i samma anda hade han gått till rätta med de okänsliga stilriktighetsnormer som väglett restaureringen av äldre byggnader ännu in på 90-talet.¹⁰

Det 20-talstillfälle, då Heidenstam förkunnar stilblandningens princip och ser den förverkligad inför sina ögon, är i högsta grad representativt, nämligen midsommarafton 1923 då Stockholms stadshus inviges. Östbergs byggnad — visserligen projekterad långt tidigare — är det stora monu-

mentet över 20-talet, otänkbart bara något årtionde senare, efter utställningen 1930. I en uppsats om Stads-
huset har Ragnar Josephson kallat det för »Hans Alienus' hus».¹⁷ Det är en genial formel som öppnar ett djupt idéperspektiv och som det känns naturligt att här ställa som slutvinjett. Därmed blir det också möjligt att tillägna denna hastiga rapsodi minnet av Ragnar Josephson. Hans väsen med dess gång på gång nyskapande dristighet uttömmes visserligen inte av 20-talets signa. Men med sin generositet, sin glädje åt det estetiska livets olika uppenbarelseformer och sin förmåga av fest företräder han bättre än de flesta något av det för skedet väsentliga.

¹ Gunnar Hallingberg: Radioteater i 40 år. Den sv. repertoaren belyst, 1965, samt Radiodramat. Sv. hörspelsdiktning — bakgrund, utv. och formvärld, ak. avh. 1967.

² Sv. dagstidningar 1900—1965 — antal och polit. gruppering, 1965 (Aktuellt från TU, nr 16) samt Sv. dagspress 1900—1967. En syst. och kommenterad kartläggning, 1967.

³ Ruben G:son Berg i skriften Ett och annat om tidningarnas språk, 1924.

⁴ Göran Albinsson: Sv. populärpress 1931—61. Utvecklingstendenser, marknadsbeskrivning och efterfrågeanalys, 1962.

⁵ K. O. Bonnier: Bonniers. En bokhandlarefamilj V, 1956, s. 253ff.

⁶ Antalet gymnasister i procent av årskullen 1926 framgår av del IV av 1960 års gymnasieutrednings betänkande: Ett nytt gymnasium, s. 103. Siffran för 1968 enligt en tidningsuppgift.

⁷ Med andra accenter och med en helt annan rikedom på stoff och synpunkter än här har 20-talets litterära bild tecknats av Ivar Harrie i Tjugotalet in memoriam, 1936. Om lärarinnekulturen s. 19—26 och om »de nya intellektuella» s. 37—71.

⁸ Jonas Åkerstedt: Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912—1930, 1967. Denna skrift har förlagts av Avd. för litt. sociologi vid Litt. hist. inst. i Uppsala, som också upprättat nyttiga register över det svåröverskådliga kulturmaterialet i en rad polit., fackliga och soc. period. publ. bl. a. från 20-talet. I samlingsverket Svensk Folkhögskola 100 år har Avd:s ledare, doc. Lars Furu-land publicerat en utredning med titeln Folkhögskolan — en bildningsväg för sv. förff. (1968); den har en betydlig giltighet just för 1920-talet.

⁹ Åke Runnquist: Litt. tidskrifter 1920—1960, 1964.

¹⁰ Gunnar Qvarnström: Kritiska »honnörsord» på tjugotalet. Sv. litt. tidskr. 1960, s. 172—184.

¹¹ Best-seller-siffrorna ur en tillbakablickande översikt i När-Var-Hur 1945, vilande på förlagens uppgifter. Under året 1924 är Kvartetten som sprängdes den mest sålda nyheten (15 200 ex.).

¹² Sten Torgersson: Övers. till sv. av vitter prosa. Iakttagelser rör. bokprod:en 1866—70, 1896—1900, 1926—30. Otr. lic. avh. Lund 1966.

¹³ Böoks artiklar om Birger Sjöberg finns numera tillgängliga i Synpunkter på B. S., red. av L. H. Tunving. En Aldusbok, 1966. De cit. raderna om Fridas bok från s. 71.

¹⁴ Hans O. Granlid: Det medvetna barnet. Stil och innebörd i Pär Lagerkvists Gäst hos verkligheten, 1961.

¹⁵ August Brunius: Kätterier i konstlitteratur-teater. Essayer, 1923, s. 184—191.

¹⁶ Heidenstams tal i Stadshuset, SV 23, s. 137—142.

¹⁷ Ragnar Josephsons uppsats om Stadshuset i Nationalism och humanism, 1935, s. 91—108. Art. bär årtalet

1923, men i det ursprungliga trycket i OoB detta år finns varken titeln »Hans Alienus' hus» eller ingressen med dess profilbild av högtidstalaren Heidenstam.

SUMMARY

From the Literary World of the Twenties

The author starts by discussing the view that the twenties were a period very much like our own, as well as the opposing view that the conditions have fundamentally changed. Social factors such as motorism, aviation, radio and motion pictures came into significance during the twenties. Here the continuity is striking. For the Swedish press the twenties were a great period, and the weekly press became established on a large scale in that decade. Yet, even if the popular press of that time is surprising for its large readership and its partially considerable ambition, the author states that the conditions for fruitful contact with higher forms of literature existed in a proportionately very much smaller part of the population than now. In concurrence with Ivar Harrie he mentions two categories of upholders of culture outside the stratum of society which had benefited by the higher levels of schooling, firstly the army of women readers, generally without a matriculation examination, and secondly the new intellectual autodidacts, especially from the working class. He maintains that even if the fundamental contribution to the educational views of the working class dates from the eighties, the cultural idealism of the nineties, with its essentially aesthetic colouring, has left a permanent mark.

Despite the political and social antagonism during the twenties, unanimity appears to have existed concerning a number of fundamental evaluations,

among which the evaluation of literature. Of significance is the distrustful attitude towards Hjalmar Bergman. For a later age Pär Lagerkvist is the dominating figure of the twenties, though for the twenties themselves it was Selma Lagerlöf. Another parallel with the nineties is the interplay between Swedish and foreign influences. Fredrik Böök travels around the "Incendiary Scenes of Europe" (Europas brandplatser), but his collection of essays from 1922, "Swedish commonplace" (Svensk vardag), was for some years around the midtwenties his special signature and theme. Böök was greatly fascinated by the writings of Birger Sjöberg. The latter's "Songs of Frida" is related to the pastiche art that is characteristic of the twenties. Classicism is one among other expressions for this stylistic striving. The author points to the aristocratic classicism represented both by Erik Hedén, leading critic of the working class movement, and by Arthur Engberg in his journalistic writings in the social democratic press.

In a tail-piece the author juxtaposes three names: Heidenstam, Ragnar Östberg and Ragnar Josephson. The latter, in an essay, called the Stockholm Town Hall "The house of Hans Alienus". The author himself dedicates his essay to the memory of Ragnar Josephson who "with his generosity, his pleasure in the various manifestations of the aesthetic life, and his capacity for enjoyment" represents better than most something of the essence of the period.